

Інна Шерстюк

Релігійні течії в мережі протестантських конфесій УРСР (40-х – 50-х років ХХ ст.)

Здійснена спроба дослідити діяльність та локалізацію окремих дрібних протестантських течій в радянській Україні після Другої світової війни як невід’ємних складових загальної релігійної мережі. Визначено чинники, що вплинули на її подальший розвиток та формування.

Ключові слова: конфесія, протестантизм, п’ятидесятники, мережа, релігійний культ, віровчення, хрещення

На сучасному етапі українського державотворення релігія як різновид суспільної свідомості та церква як інститут громадянського суспільства стали важливими чинниками суспільно-політичних процесів. Україна на сьогодні позиціонує себе як поліконфесійна держава, у вітчизняній релігійній системі якої стрімко поширюються і організаційно зміцнюються протестантські церкви. Протестантизм в Україні упродовж свого історичного розвитку набув специфічних ознак і зараз має повне право називатися українським протестантизмом. Крім того, ідеологія і практика протестантів суттєво трансформувалися у процесі взаємодії з радянською державою. Особливо інтенсивно цей процес проходив після Другої світової війни. У цьому контексті для багатьох науковців становлення мережі протестантських конфесій, включаючи як легалізовані, так і підпільні громади, у перші повоєнні роки становить винятковий інтерес, оскільки саме в цей час було закладено організаційні основи протестантських церков і побудовано основний формат їхніх взаємин з радянською державою, що проіснував аж до 1991 року.

Треба зазначити, що проблема становлення та розвитку мережі протестантських церков в Україні у перші повоєнні роки в історіографії досліджена недостатньо: поверхово розкрита регіональна специфіка цього процесу та глибинні основи міжконфесійної взаємодії; потребують більшого аналізу окремі аспекти діяльності спеціальних владних структур. Таким чином, не існує загальної комплексної праці, що розкривала б механізм становлення релігійної мережі протестантів в Україні після Другої світової війни та містила б повну інформацію про всі представлені тогочасні протестантські течії. Разом з тим зазначена тема є надзвичайно важливою у контексті розуміння характеру їх діяльності в Україні упродовж 1950–1980-х років та на сучасному етапі державотворення.

Окремі аспекти у контексті зазначеної проблеми розглядалися в працях В. Єленського, В. Бондаренка, Л. Любашенко, А. Колодного, П. Яроцького, Т. Грушевої, С. Савінського, Ю. Вільхового, О. Андрухів. Цінними є праці й самих протестантських діячів: Г. Вінса, О. Парасея, О. Карева, В. Слободяника та ін.

Автор поставила за мету дослідити окремі дрібні протестантські підпільні течії на території УРСР після Другої світової війни у контексті політики радянської держави.

Загалом, період середини 1940-х – середини 1950-х років. в історії протестантських конфесій на теренах Радянського Союзу характеризується дослідниками як етап відносного пом'якшення політики радянського режиму в релігійному питанні¹. Така ситуація зумовлювалась, по-перше, різким збільшенням кількості віруючих, викликані важкими умовами воєнного часу, а по-друге, – певним послабленням уваги радянського керівництва до релігійної ситуації на фоні більш масштабних зовнішньополітичних проблем.

У рамках зазначеного періоду перед протестантськими конфесіями та радянським партійним і державним керівництвом поставали два протилежні завдання: у той час, як перші інтенсивно працювали над розвитком своєї структури, формуючи релігійну мережу, інші, не вступаючи у прямий конфлікт з протестантами, намагалися взяти під контроль їхні формування. У переважній більшості наукових розробок з цього питання увага дослідників зосереджена саме на історії розвитку найбільш потужних та організаційно-оформлених громад євангельських християн-баптистів, п'ятидесятників, адвентистів сьомого дня та інших, що пройшли офіційну реєстрацію². Водночас поза увагою науковців і на сьогодні залишаються дрібні протестантські течії, що діяли на території УРСР в умовах післявоєнного часу, чисельність яких на досліджуваний період часто не перевищувала кількох сотень осіб.

Складність їх дослідження обумовлюється відсутністю достатньої кількості інформації про передумови їх появи на території України, якісний та кількісний склад, локалізацію та особливості віровчення. Така ситуація є наслідком переслідувань віруючих цих течій з боку радянської влади та вимушеною «підпільною» їх діяльністю.

У цьому контексті слід звернути увагу на чинники, що вплинули на формування загальної мережі протестантських конфесій. Так, 19 травня 1944 р. було створено Раду у справах релігійних культів постановою РНК СРСР «Про організацію Ради у справах релігійних культів» як установу, що здійснювала зв'язок між урядом та керівниками релігійних об'єднань, які не входили до структури Російської православної церкви – вірмено-григоріанська, старообрядницька, католицька, греко-католицька, лютеранська церкви, а також мусульманського, юдейського, буддійського та сектантських віросповідань. Це був значний крок на шляху до встановлення контролю над розвитком релігійної ситуації.

29 травня 1944 р. постановою № 628 було затверджено «Положення про Раду у справах релігійних культів», а також штат та посадовий склад співробітників Ради, до складу якого входили голова, його заступник, два члени та відповідальний секретар³. На Раду у справах релігійних культів центральні органи влади покладали такі функції:

- попередній розгляд питань, що їх піднімали лідери конфесій перед урядом СРСР;

- розробка проектів законодавчих актів, інструкцій та постанов з питань діяльності релігійних культів та внесення їх на розгляд РНК СРСР;

- спостереження за своєчасним та точним впровадженням у життя на території СРСР постанов уряду, що стосуються релігійних культів;

- своєчасно інформувати уряд про стан та діяльність релігійних культів на місцях;

- загального обліку церков, молитовних будинків, складання статистичних даних⁴.

Рада у справах релігійних культів (далі – РСРК) мала при Раднаркомом союзних та автономних республік, а також обл(край)виконкомах своїх уповноважених. Так, Уповноваженим РСР по УРСР було призначено П. Вільхового. У своїй діяльності він спирався на апарат обласних уповноважених, до обов'язків яких входило здійснення контролю за кількістю релігійних громад та процесом легалізації їх діяльності. Тут доцільно зауважити, що офіційна реєстрація всіх діючих релігійних громад була загальнообов'язковою. Це давало можливість владним органам відстежити повну картину локалізації різних течій та їх динаміку, виявити реальну кількість віруючих.

Реєстрації підлягали громади, кількість членів яких становила не менше 20 осіб. Це був продуманий крок, оскільки частина громад була значно менш укомплектованою. Крім того, проводилася так звана робота по укрупненню релігійних громад. Наприклад, у сільській місцевості обласні уповноважені ініціювали закриття кількох діючих релігійних громад, залишаючи одну в межах 5–8 км². Це, своєю чергою, ускладнювало можливість відвідувати богослужіння для хворих та людей похилого віку і неминуче призводило до зменшення загальної кількості віруючих.

Умовою реєстрації також була наявність окремого приміщення, чи то власне громади, чи то орендованого, де повинні були відбуватися зібрання. Це також було засобом для владних маніпуляцій, оскільки повністю ізолювати богослужіння від сусідніх будинків було досить важко. Крім того, такі будівлі постійно перебували під наглядом пожежної інспекції та при виявленні найменшого порушення також закривалися.

Вагомим, та досить часто єдиним, джерелом інформації щодо діяльності дрібних протестантських течій у повоєнний період є інформаційні звіти об-

ласних уповноважених РСРК, що знаходяться в центральних та обласних архівних установах. Даючи оцінку їх праці, потрібно констатувати, що самі службовці досить часто були малограмотними (що ускладнювало навіть сам факт розмежування певних течій), до своїх обов'язків ставилися без належної відповідальності. На посаду уповноважених потрапляли люди, які часто не розуміли специфіки служби. Голова Ради у справах релігійних культів І.Полянський зазначав: «Ми до цього часу погано знаємо релігійний рух і можемо лише грубо і відносно регулювати процеси, що проходять у його глибинах. Це відбувається не тому, що релігійні громади законспіровані чи бояться радянської влади, як стверджують деякі уповноважені, а тому, що багато уповноважених працює безініціативно»⁶.

Крім того, була поширена практика залучення обласних уповноважених у справах релігійних культів до інших видів діяльності (зокрема, посівних та збору врожаю), оскільки релігійні справи вважалися навіть не другорядними. Це призводило до того, що офіційні статистичні дані часто викривлялися, були неповними. Нерідкою була і практика замовчування наявності на території окремих областей дрібних протестантських громад, оскільки у звітах вимагалось подання повної їх характеристики (кількість віруючих, засновники, локалізація, основи віровчення, ставлення до влади), а у зв'язку з тим, що останні уникали будь-яких контактів та глибоко конспірували свою діяльність, то для більшості обласних уповноважених виконання таких завдань було практично неможливим.

Ще одним чинником, що безумовно справив найбільше значення на подальший розвиток протестантської мережі, стала «примусова інтеграція» кількох течій зі схожим віровченням. Першим етапом на шляху уніфікації протестантських конфесій стало стимульоване згори об'єднання євангельських християн та баптистів у жовтні 1944 р. в Москві. На ньому було проголошено утворення Всесоюзної спілки євангельських християн і баптистів – ВСЄХіБ (з жовтня 1945 р. – ВСЄХБ), і затверджено керівний орган Спілки – Всесоюзну Радю ЄХіБ (ВРСЄХіБ). У 1945 р. до Союзу ЄХБ було приєднано п'ятидесятників (християн віри євангельської з харизматичною орієнтацією). До останніх радянська влада ставилася з особливою недовірою, тому це було фактично єдиним шляхом до їх легалізації. Якщо створення Союзу ЄХБ не викликало особливої протидії з боку об'єднаних конфесій, то включення до складу останнього громад церкви п'ятидесятників – християн віри євангельської і християн євангельської віри (ХВЕ і ХЄВ) – носило характер насильницького приєднання.

Належить сказати, що у розглядуваний період євангелічний рух носив досить неоднорідний характер. Зокрема, в ньому можна виокремити кілька так званих п'ятидесятницьких течій, котрі мали певні розбіжності у віровченні. Так, течія п'ятидесятників-сіоністів з'являється на території України як самостійна

деномінація ще у 1922 р. Перші її общини виникають у Чорно-Острівському районі Кам'янець-Подільської губернії. Проповідником був Л.В. Мельник, що виголошував ідею переселення віруючих на гору Сіон в Палестину, де треба було очікувати другого пришествя Ісуса Христа. Також були поширені на Закарпатті. Ця течія була небагато чисельною, але періодично з'являлася в різних областях невеличкими групами чи общинами⁷. У 1940-х роках їх діяльність активізувалась. З 1955 р. рух офіційно очолив Д. С. Чайка. На території Казахстану та Сибіру місіонерську діяльність проводив такий собі проповідник А. О. Дякун, який визначив повну назву течії: «євангельські християни-п'ятидесятники, сіоністи» та виклав «символ віри»: 1) слово п'ятидесятник означає (хрещені Святим Духом); 2) слово «сіоніст» означає те, що Христос дав новий закон і Новий Завіт своїм учням на горі Сіон, тому туди всі мають прагнути: «Там моя вітчизна, і тому я називаю себе сіоністом. Батько мій на небі, а мати моя – Сіон. Звідти почав Господь хрестити Духом Святим і туди ж він збере і всіх своїх обраних»⁸. Вони відмежувалися від течій «воронаївців» і «смородинців». Кожного, хто приходив до них, перехрещували і ніяке хрещення до цього дійсним не визнавали.

У 1929 р. на території Західної України та на Волині з'явився ще один апостол-проповідник І. Мурашко, що прибув з США. Себе він називав «батьком Сіону», «пророком Іллею» а дружину «матір'ю Сіону». Його вчення являло собою поєднання ідей п'ятидесятництва з хлистовством. Відомо, що він придбав на Рівненщині в с. Селець Дубровицького району 300 га землі та побудував там «скинію», де і проживав з 12 апостолами, яким періодично на руках вирізалися шматочки тіла – «божі печаті», та дружиною, яка також була «пророчицею» і «чревовицею»⁹. Свої моління вони відправляли по Біблії та Євангелії, не визнавали водного хрещення та вірили тільки у хрещення духом. Послідовники І. Мурашка називали себе євангельськими християнами святими сіоністами і вони все ж відрізняються від попередніх. Крім «язиків», «пророцтв», «видінь», у мурашківців практикувався так званий «танець радості», коли вони впадали в екстаз, беручи приклад зі Святого Давида, який, перебуваючи у релігійному трансі, також стрибав і танцював. Такі ж танці можна спостерігати і у православних дрібних релігійних угруповань: хлистів та духоборів. На противагу п'ятидесятникам-сіоністам, І. Мурашко закликав не вирушати на гору Сіон, а побудувати свій Сіон на території України¹⁰. Станом на 1947 р. у зазначеному селі діяла 1 група (87 осіб) на чолі з апостолом Г. Ф. Ласкевичем та його «учнем» А. М. Примаковим. За даними обласного уповноваженого вони заявляли про повну лояльність до Радянської влади.

На особливу увагу заслуговує і течія п'ятидесятників-суботствующих, що виокремилась із середовища п'ятидесятників-сіоністів та поширилась

на території Закарпаття. Їх особливість полягала у тому, що потрапивши під вплив адвентистів-суботників, вони також почали шанувати не неділю, а суботу – «день спокою». Друга їх особливість полягала у тому, що вони вважали п'ятидесятників тільки «хрещених Духом», а себе ще й «вводимими Духом».

На початку 50-х років п'ятидесятники-суботствуючі почали масово виїжджати «назустріч Христу», зриваючись з насиджених місць та остерігаючись нібито приходу кінця світу. Так, у 1947 р. з с. Мачухи з-під Полтави за пророцтвом одного старця виїхала ціла община п'ятидесятників-суботствуючих в Естонію. Пророк проголосив, що у цій місцевості буде страшне лихо. Всі розпродали майно, зібрали гроші і віддали їх одному довіреному брату, який по дорозі зник з усіма грошима. Білети вже були придбані, тому община виїхала. По приїзду в Естонію вони звернулися до пресвітера, який поселив їх у молитовному будинку. А з 1947 р. почали роз'їжджатися по теренах СРСР, говорячи, що «їх тепер водить Дух»¹¹.

Ще один подібний випадок трапився і в Мелітополі, де пророк А. Б. Сиваченко теж пророкував землетрус і закликав своїх соратників тікати, але його ніхто не послухав, і він виїхав у Молдову сам, де й помер згодом¹².

У м. Ізмаїл Одеської області наприкінці 40-х років ХХ століття нараховувалося близько 15 різновидів п'ятидесятницьких течій, як легальних, так і нелегальних. Серед них і так звані «солом'ївці», які беруть початок від лжепророчиці Соломії. Вона була першою, хто сприйняв п'ятидесятництво в Ізмаїлі. У 1940-му році отримала «дух хрещення» та заговорила іншою мовою, хоча й не розуміла її. За її словами вона отримала від Бога 13 дарів (тлумачення, пророцтво, видіння, розпізнавання духів, одкровення, зору, відсутність душі та ін.). За час її діяльності у неї було 180 послідовників, у тому числі й проповідники та диякони з церкви євангельських християн-баптистів. 40 осіб – були постійними членами, з них обиралися 12 апостолів. Вони проводили таємні збори, де в екстазі всі ставали в коло і танцювали. Соломія не шанувала Євангеліє, а свої пророцтва ставила нарівні зі словом Божим і називала його «живим словом». Розлучення та аборти майже не вважалися гріхом¹³.

Окремо маємо виділити і течію вільних п'ятидесятників, що виникла після війни у Дніпропетровській області. Засновником був А. Алисевич, що проповідував християнський комунізм та закликав реалізовувати його в сімейно-шлюбних відносинах. На жаль, інформація про їх подальшу долю відсутня.

В. Слободяник виокремлює ще й наступні течії: «Чорногорських п'ятидесятників», які не вживали м'яса, відмовлялися від паспортів, лікарняної чи військової служби, вступу до профспілок, участі у голосуванні; «Духовних п'ятидесятників», які відкидали обожнювання Ісуса Христа, що прийшов у світ у плоті. Заперечували його народження, життя, смерть, воскресіння, пришествя. Відмовлялися від обрядів

хрещення та хлібопереломлення; «Чотирьохіпостасників» – безшлюбників. Засновником цієї течії з центром у Вільносі вважається Василій Васильович¹⁴.

За даними архівів на території Вінницької, Житомирської, Київської областей у повоєнний період також було зафіксовано діяльність течії «Апокаліпсисів». Виникнення цієї течії відноситься до 1925–1927 рр., коли було зафіксовано діяльність цих громад на території Вінницької області у Погребищенському (близько 350 осіб) та Плисківському (230 осіб) районах. Основоположником цього віровчення був колишній ксьондз Гуминський, який і заснував Православну євангелічну апокаліпсисистську Христову церкву (повна назва) та оголосив себе пророком Іллею, що зійшов на землю¹⁵. Відомо, що у 20-х роках ХХ століття він працював заступником завідувача обласного земельного відділу в Житомирській області та був партійним. Проте згодом він змінив свої погляди та загалом висловлювався проти радянської влади. Серед його прибічників та провідних діячів апокаліпсисистської церкви можна назвати єпископа Григорія Журавля, пресвітерів – Якова Остапчука та Семена Цегельника.

Також у 1945–1946 рр. у Бершадському районі в селах Криївка, Войтівка, Баланівка Вінницької області було зафіксовано діяльність громади «Християн» (за даними обласного уповноваженого О. Чепурова неможливо більш детально ідентифікувати їх). Ці віруючі не визнавали державних повинностей, відмовлялися від отримання будь-яких документів, боялися навіть доторкнутися до них, вважаючи їх диявольськими. Члени цієї громади уникали спілкування з рештою жителів, переховувалися, на життя заробляли виготовленням глиняного посуду¹⁶.

У контексті формування релігійної мережі протестантських конфесій на особливу увагу заслуговують і громади «бодачів» (від слова «бодання», «дослідження») чи «дослідників Священного Писання», «міжнародних дослідників Біблії», «студентів Біблії», «міллеоністів», «русселітів». Перші згадки про них з'являються у Кельменецькому і Хотинському районах Чернівецької області. Засновником був Ч. Рассел (Русель) (американець за походженням), який стверджував, що у 1874 р. відбудеться друге пришестя Христа, який з праведниками організує тисячолітнє Царство.

У Чернівецькій області секта утворилась в 1920 р. в с. Бабині і Новоселиці Кельменецького і в деяких селах Хотинського району. У 1944 р. 15 осіб засуджено за відмову від проходження військової служби. У селах Рукшин та Долиняни Хотинського району прибічники проповідника Санциги роз'їжджали по селах, вривалися на збори євангельських християн і баптистів та агітували: «зараз на землі царює Ісус у вигляді Духа. Визнавати і коритися треба тільки цій владі, а не владі, якій коряться ЄХІБ»¹⁷.

Законспірована діяльність громад «бодачів» зафіксована на території Тернопільської області в ряді сіл Борщівського, Тербовлянського і Шумського районів

(14 груп з кількістю віруючих – 359 осіб.); Рівненської області в с. Басів–Кут Роменського району (6 груп); Волинської області у Берестечківському районі в с. Диковини 23 сім'ї, у Волинському районі 33 сім'ї, у Порицькому районі 13 сімей (6 груп з кількістю віруючих – 275 осіб.). Члени цієї течії не визнавали радянської влади, категорично відмовлялися від служби у Червоній Армії та тримання зброї, уникали виконувати суспільні державні обов'язки. Також архівні дані підтверджують існування цих груп і у Львівській, Станіславській і Закарпатській областях¹⁸.

На початку 1950-х років в інформаційних звітах окремих обласних уповноважених з'являються поодинокі дані про підпільну діяльність таких дрібних релігійних течій, як «червонодраконівці» (локалізація у Чернігівській та Вінницькій областях); «суботники» (локалізація – 34 групи, Вінницька, Ворошиловградська, Запорізька, Закарпатська, Одеська, Київська, Херсонська області); «цнотливі» (24 групи у Волинській та Кіровоградській областях) та ін¹⁹. Звичайно, вищезгадані дрібні протестантські течії складають далеко не вичерпний перелік підпільно діючих громад на території Радянської України у 1940-х – 1950-х роках ХХ ст. Навіть більше, наведені дані лише поверхово розкривають специфіку і особливості їх діяльності та потребують подальшої деталізації.

Говорячи про розвиток та діяльність дрібних релігійних течій на території УРСР, слід зазначити, що вони становлять невід'ємну складову загальної мережі протестантських конфесій. Важливим моментом стало створення Ради у справах релігійних культів як дієвого інструменту впливу та контролю над релігійним життям, незважаючи на певне послаблення тиску з боку влади у воєнний час. Проте «примиренство» з її боку не стосувалося тих релігійних течій, які перебували в опозиції до радянської держави та її законів, щодо них здійснювалася жорстка політика, спрямована на їх усунення з релігійної карти країни.

На відміну від найбільш чисельних та структурно-організованих громад євангельських християн-баптистів, адвентистів сьомого дня та п'ятидесятників, які пройшли процедуру реєстрації та заявили про своє «вимушене» лояльне ставлення до Радянської влади, дрібні течії змушені були конспірувати свою діяльність. Слід враховувати той факт, що більшість віруючих цих конфесій свідомо уникали будь-яких контактів з владою (не визнавали носіння зброї, боялись отримання документів, зокрема паспортів, вважаючи їх «печаткою диявола»), уникали виборчих процесів та загалом саму Радянську владу вважали «нечистою», «диявольською», «червоним драконом»). Звичайно, що при подібному ставленні говорити про офіційне їх визнання чи легалізацію не доводилось. Єдиним виходом було злиття з великими протестантськими громадами (наприклад, тими ж п'ятидесятниками), хоча це й призвело б до їх повної асиміляції. Тому більшість громад обрала тактику відходу в підпілля, що фактично унеможливило їх подальшу локалізацію та вивчення. Результати

пропонованого дослідження не дають відповіді на всі питання, що виникають у даній сфері, але можуть стати основою для подальших розробок.

- 1 Войналович В. А. Парти́но-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс / В. А. Войналович. – К.: Світогляд, 2005. – С. 46.
- 2 Любашенко В. І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій / В. І. Любашенко. – Львів: Видавнича Спілка «Просвіта», 1995. – С. 297.
- 3 Історія релігій в Україні: у 10 т. /Редколегія: А. Колодний (голова) та ін. – К.: Світ знань. – Т. 5. Протестантизм в Україні // За ред. П. Яроцького. – 2002. – С. 264.
- 4 Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВОВУ). – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 3.
- 5 Войналович В. А. Парти́но-державна політика... – С. 53.
- 6 Історія релігій в Україні... – С. 275.
- 7 Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ). – Ф. 1 – Оп. 23. – Спр. 2846. – Арк. 16.
- 8 Слободяник В. А. Очерки по истории пятидесятничества (с комментариями) / В. А. Слободяник. – Ирпень : Ирпенская Библиейская Семинария ВСО ЕХБ, 2000. – С. 141–142.
- 9 ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 32.
- 10 Слободяник В. А. Очерки ... – С. 142.
- 11 Там само. – С. 147.
- 12 ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 39.
- 13 Слободяник В. А. Очерки ... – С. 149.
- 14 Там само. – С. 157.
- 15 Державний архів Вінницької області. – Ф. 234. – Оп. 12. – Спр. 3. – Арк. 53.
- 16 ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 111. – Арк. 123.
- 17 ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 23. – Спр. 2846. – Арк. 18.
- 18 ЦДАВОВУ. – Ф. 4648. – Оп. 4. – Спр. 4. – Арк. 4.
- 19 ЦДАГОУ. – Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 12. – Арк. 23.

Summary

Inna Sherstyuk

Small religious movements in the network of Protestants denominations of USSR (40's – 50's. of the 20th century)

In this article the author attempts to examine the activity and localization of individual small Protestant denomination in the Soviet Ukraine after World War II as an integral part of the general religious network. Identify the factors that influenced its further development and formation.

Keywords: confession, Protestant, Pentecostal, network, worship, faith, baptism